

MIKOS ÉVA

A népiesség fogalma a néprajztudományban*

Kerényi Ferencet egyebek mellett az átmenetek, átjárások kutatójaként is meghatározhatjuk. Figyelemmel követte ugyanis a szóbeliségben, illetve variációkban élő kulturális formákat, ezért avatott olvasója volt a folklorisztika kutatásai tárgyára vonatkozó irodalmának.¹ Figyelt a társadalom széles rétegeinek műveltségére, a paraszti kultúrára épp úgy, mint a városi populáris kultúrára, illetve a tömegkultúrára. Egyike volt azoknak, akik utat törtek egy friss, társadalomtörténeti szemléletű irodalomtörténet-írás előtt, amely magába olvasztja a korábban e szempontból kevesebb figyelemre méltott társadalmi csoportok, rétegek műveltségét, s annak a magas műveltségre gyakorolt szinte felbecsülhetetlen hatását is.²

A népszínműről írott seregnyi tanulmányában a popularizált népiesség, a népi zsánerfigurák és életképek, a népdalok, népies műdalok szerepére is figyelemmel volt.³ Petőfi-kutatásaiban, s különösen 2008-ban publikált monográfiájában⁴ az egyes Petőfi-szövegek történetének feltárásakor tekintettel volt a nép-, illetve közköltészeti párhuzamokra,⁵ s a szövegek folklorizálódására is. A kultúrát mindig össztársadalmi szinten szemlélte, így nem állt távol tőle a dilettáns kutatások nyomon követése, az apokrif Petőfi-kultusz megértése, értelmezése sem, tekintettel volt tehát Petőfiről szóló paraszti

* A szerző az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

- 1 Erről egyebek mellett recenziói is árulkodnak, pl. *Dömötör Ákos: Hősök és vértanúk; Tari Lujza: Magyarország nagy vitézség; Vajkai Aurél: 1848 emlékei a népi díszítőművészetben*, ItK, 133(1999), 737–739.
- 2 Erről leginkább alábbi monográfiája tanúskodik: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002 (Előmunkálatok Pest Megye Monográfiájához, 3). Értékelését lásd e folyóiratszámban, GYÁNI Gábor tanulmányában.
- 3 KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, Bp., Magvető, 1981 (Elvek és Utak), 431–588; Uő, *Egy népszínmű tanulságaiból: Abonyi Lajos és A betyár kendője = Irodalomtörténeti tanulmányok*, szerk. FARKAS Péter, NOVÁK László, Szentendre, Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1989, 383–401; Uő, *Paraszti magatartásformák a reformkori népszínművekben = Népi kultúra és nemzetudat*, szerk. HOFER Tamás, Bp., Magyarágkutató Intézet, 1991, 36–51; Uő, *Románok a magyar népszínművekben = Szomszédok világai: Kép, önkép, másokról alkotott kép*, szerk. KLEMENT Judit, MISKOLCZY Ambrus, VÁRI András, Bp., KSH Könyvtár és Levéltár, 2006, 173–183.
- 4 KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák). Lásd SZILÁGYI Márton recenzióját: *Egy magisztrális Petőfi-monográfia*, Holmi, 21(2009), 1123–1127. A monográfia hatástörténetéhez szervesen illeszkedik Szilágyi Márton Csokonai-monográfiája, amint erről a szerző előszavában maga is megemlékezik, vö. SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura).
- 5 Pl. DÖMÖTÖR Ákos, KERÉNYI Ferenc, *A János vitéz egyetemes mesemotívumairól*, ItK, 98(1994), 375–379.

és városi folklorra is.⁶ Egész tevékenysége, szemlélete útmutató lehetett a közköltészet problémájának diskurzusba emelésén fáradozók számára, illetve az irodalmi népiesség problémájának újratárgyalása szempontjából is. Mind irodalom-, mind pedig színház-történelmi minőségében fogékony volt a művészeti területek közti átjárásokra, figyelme kiterjedt az olyan összetett műfajokra is, mint a zenés színház, illetve a színpadi tánc.⁷

Kerényi Ferenc emlékét egy, az átjárásokat, a társadalmi és a művészeti területek közti kölcsönhatásokat figyelő népiesség-felfogás néhány pillanatképével kívánom megidézni.⁸

Az eltérő társadalmi rétegek és csoportok kultúrájának, főként irodalmának találkozására az elmúlt több mint másfél évszázad során a népiességben, illetve a körülötte kialakuló vitákban jelentkezett. Éppen ezért meglepő, hogy a népiesség körül időről időre megélenkülő diskurzusból a néprajzosok kevésbé vették ki a részüket, szinte alig jelent meg olyan tanulmány, amely címében is használta volna a kifejezést. Azt, hogy mi is volt a véleményük, elejtett félmondatokból kell összeszedgetni. Jelen előadás – Kőszeghy Pétertől kölcsönzött⁹ – címadása tehát ironikus, hiszen a népiességnek nem igazán létezik fogalma a néprajztudományban. Vagy talán mégis?

A folklorisztika az 1960-as évektől az 1980-as évekig a népi kultúrának más társadalmi, kulturális rétegekben való megjelenésére a *folklorizmus* kifejezést használta. Ennek keretében került tárgyalásra a népiesség is. Az 1960-as és 1970-es évtized fordulóján szárba szökkenő revival mozgalmak, például a *táncházmozgalom*¹⁰ vagy a

6 E tekintetben elsősorban a barguzini kutatások kapcsán tett nyilatkozataira, ismeretterjesztő közleményeire kell gondolnunk, amelyek tanulságait alábbi tanulmányában összegezte: *A Petőfi-kultusz folklorizálódásának néhány kérdése* = K. F., *Színek, terek, emberek: Irodalom és színház a 18–19. században*, szerk. SZILÁGYI Márton, SCHEIBNER Tamás, Bp., Ráció, 2010 (Ligatura), 183–193.

7 Lásd KERÉNYI, *A régi magyar színpadon*, i. m.

8 A dolgozat gondolatmenetének kialakulásában kitüntetett szerepe volt az MTA BTK Néprajztudományi Intézetében működő *Népköltészeti lexikon* munkacsoportnak. A lexikon számára készült folklorizmus, népiesség stb. szócikkek megírása, valamint a róluk folytatott eszmecsere sokat csiszolt az eredeti elképzeléseken, különösen Gulyás Judit és Landgraf Ildikó észrevételei és szempontjai voltak termékenyítőek – köszönet illeti őket.

9 KŐSZEGHY Péter, *A népiesség fogalma az irodalomtudományban = A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében – Die ungarische Sprache und Literatur im Donauraum*, I, *Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján – Beziehungen und Wechselwirkungen an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts*, szerk. JANKOVICS József, KÓSA László, NYERGES Judit, Wolfram SEIDLER, Bp.–Wien, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1989, 183–189.

10 A kifejezés az erdélyi Mezőség nagy lélekszámú települése, Szék szóhasználatából származik, ahol az 1960–1970-es években még nagyon intenzív táncélet virágzott, s a hagyományos népművészet minden egyéb ága is élt. A falu (egykor szabad királyi város, majd mezőváros) az 1960-as évektől a néprajzosok és az önkéntes gyűjtők zárandokhelyévé vált, akik innen vették az inspirációt hasonló intézmény kialakítására. A *táncházmozgalom* Szék szóhasználatában a magyar nyelvterületen általában *fonónak*, *guzsaly* (utalva a tánc mellett folytatott egyéb tevékenységre, lásd pl. a német *Spinnstube* kifejezést) nevezett téli esti összejövetelek, táncalkalmak megnevezésére szolgált, amikor is valaki a saját házát (esetleg csűrét) bocsátotta a mulatni vágyó fiatalok rendelkezésére, közreműködött a zenészek megfogadásában, az esemény megszervezésében. Erről lásd a kiváló széki táncházmozgalom-szervező, mesemondó, énekes egyéniség, GYÖRI Klára emlékiratát: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*, Bukarest, Kriterion, 1975; továbbá: MARTIN György, *Szék felfedezése és tánchagyományai*, Tánctudományi

kézművesipar hagyományait felélesztő *nomád nemzedék*¹¹ jelenségét ezzel a német tudományosságban ekkoriban meghonosodó műszóval fedte le a hazai folklorisztika.¹² A kifejezés Hans Mosertől származik, aki 1962-ben írta le először, és a népi kultúrának más társadalmi rétegekbe való modern kori áttemelődését értette rajta. Vagyis minden olyan jelenséget, amelynek során egy eredetileg folklorisztikus, variánsokban élő, paraszti használatú kulturális forma átlépi a falusi porták küszöbét, és más társadalmi miliőben kezd új életet, beépülve a használók mindennapjaiba és művészetébe, így például a zenébe, a drámába, de a turizmusba és a reklámba stb. is.¹³ A korabeli Nyugat-Németország legrepresentatívabb szakmai folyóirata 1969-ben egész lapszámot szentelt a témának (nyugat)német, lengyel, jugoszláv, svájci, magyar, valamint portugál résztvevőkkel. A magyar tudományosságot egy kiváló összefoglalással Dömötör Tekla képviselte.¹⁴ A tanulmányok szerzői leírják, hogy az egykori paraszti kultúra folklorisztikus megnyilvánulásai számos csatornán keresztül a korábbi évszázadok során is be-beszivárogtak az élet különböző területeire, s ezt természetes folyamatnak kell tekinteni.¹⁵ Bár a magyar folklorisztika kezdettől részt vett a probléma tárgyalásában, a folklorizmus körüli hazai diskurzus nem mindenben igazodott a nyugati elméleti alapvetésekhez. A korabeli magyar néprajzos társadalomban, illetve annak abban a részében, amely a téma teoretikus megközelítésére vállalkozott, a folklorizmussal azért foglalkoztak viszonylag sokat, hogy lehatárolják a valódinak érzett folklorról, s ezzel

---

Tanulmányok, 1980[1981], 339–377. Filmillusztrációval bővítve: http://folkradio.hu/folkszemle/martin_szek/index.php#_ftn1 (2015.01.15). A széki zenei és tánc hagyomány meglehetősen különleges, a környező mezőségi települések táncaitól is eltér. Sok régi elemet őriz, ugyanakkor nagyon befogadó is, így igen változatos. Viszonylag kevés elemből épül fel, a kezdő táncosok is könnyen elsajátíthatják, ezért a városi táncházakban a mai napig az egyik legnépszerűbb táncrend.

11 BODOR Ferenc, *Nomád nemzedék*, Bp., Népművelési Intézet, 1981.

12 A táncházmozgalomról viszonylag kevés folklorisztikai vagy kultúrszociológiai, kultúranropológiai elemzés készült. A téma szakszerű feldolgozását, empirikus adatok alapján az erdélyi magyar kutatók kezdték meg, ahol ugyan a mozgalom pár éves fáziskéséssel indult, de a magyar közösség életébe sokkal szerveesebben épült be, mint idehaza. Lásd erről: *Néphagyományok új környezetben: Tanulmányok a folklorizmus köréből*, szerk. BÍRÓ Zoltán, GAGYI József, PÉNTÉK János, Bukarest, Kriterion, 1987. A mozgalom hazai alakulástörténetét bemutató munkák többnyire memoár jellegűek, riportkötetek, a résztvevők szubjektív élménybeszélései, esetleg az oral history kategóriájába sorolhatók. Ilyenek a mozgalom negyvenéves jubileumára készült interjú- és memoárkötetek: „Meg kell a búzának érni...”: *A magyar táncházmozgalom 40 éve*, szerk. HALMOS Béla, HOPPÁL Mihály, HALÁK Emese, Bp., Európai Folklor Intézet, 2012; *Meg kell a búzának érni...: Halmos Béla népzénesszel beszélget Abkarovits Endre*, Bp., Kairosz, 2012. A népzenei folklorizmus lexikális adatainak összefoglalása a populáris zenével foglalkozó újságíró tollából: JÁVORSZKY Béla Szilárd, *A magyar folk története: Népzene, táncház, világzene*, Bp., Kossuth–Hagyományok Háza, 2013. A résztvevők, az emlékezők azonban sokszor kiváló meglátásokkal, társadalmi, történelmi összefüggésekkel is gazdagítják a jelenség történetét. Lásd alább.

13 Hans MOSER, *Vom Folklorismus in unserer Zeit*, Zeitschrift für Volkskunde, 58(1962), 177–209. Ez nem jelenti azt, hogy a jelenséget ne észlelték volna korábban is, csak nem így nevezték.

14 Tekla DÖMÖTÖR, *Folklorismus in Ungarn*, Zeitschrift für Volkskunde, 65(1969), 21–28. A szerző sajnos több tanulmányt nem szentelt a témának.

15 Erről fentiek mellett lásd még Konrad KÖSTLIN, *Folklore, Folklorismus und Modernisierung*, Schweizerisches Archiv für Volkskunde – Archives suisses des traditions populaires, 87(1991), 46–66.

együttal deklarálják, meddig is terjednek a tudományos megközelítés határai: egész pontosan addig, ahol a folklorizmus elkezdődik.¹⁶ Folklorizmus-jelenségek megfigyelésére és elemző bemutatására jó két-három évtizeden át csak kevesen vállalkoztak.¹⁷ A folklorizmus kutatásától való tartózkodás abból a helyzetből is fakadhatott, hogy a népi kultúra a szemük előtt változott, alakult át, s utolsó maradványait (a huszonegyedik óra elve mentén) kívánták minél nagyobb számban megmenteni. Ezt a minden más előtt álló feladatot semmi nem előzhette meg.

A folklorizmus a folklór számára nem csupán társadalmi rétegváltást jelent, hanem földrajzi váltást is. Az eddig jellemzően falusi környezetben élő folklór például a táncházmozgalomban egyszerre a városi emberek, ott is leginkább az értelmiségi fiatalok egy részének réteggkulturája lett. Egyfelől teljesen váratlan fordulat volt ez, hiszen a műveltségi elit a két világháború között több kísérletet tett – politikai motívációk mentén és azoktól függetlenül is – arra, hogy az egységes magyar (nemzeti) művelődést a népművészet alapjain teremtsen meg. *E kísérletek többnyire a népi műveltség magaskultúrába emelését, polgári környezetbe való átültetését jelentették, akár csak a 19. század hasonló törekvései.* Gondolhatunk itt Bartók Béla és Kodály Zoltán zeneszerzői, zenepedagógiai működésére a két világháború közti időszakban. Vagy a nagypolitikai irányok mentén szerveződő kezdeményezések között az ún. Gyöngyösbokréta-mozgalomra, amely ugyan meghagyta a falusi környezetben, s nem váltotta át tökéletesen a magaskultúra eszközrendszerére a népművészetet, ám a színpadra állítás aktusával határozottan leválasztotta eredeti közegéről, funkcióiról, és másik kulturális közegbe helyezte azt, amely elsősorban az értelmiség és a politikai elit, s nem a falusi emberek céljait szolgálta.¹⁸ Ezek a kezdeményezések ugyan elérték bizonyos sikereket, de egyrészt nem mozgattak meg olyan nagy tömegeket, mint a táncház, másrészt nem közvetlenül mutatták be a paraszti kultúra egyes elemeit, hanem felemelve, megnevesítve, átalakítva. A táncházmozgalom újítása, hogy – legalábbis elviekben – tiszta folklorizmust képviselt, nem emelte magaskultúrába a népművészetet, nem akart belőle mást csinálni, mint ami volt.¹⁹

16 FARAGÓ József, *A szerves (organikus) és szervezett (organizált) folklór = A folklorizmus egykor és ma*, szerk. VEREBÉLYI Kincső, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Művelődési Központ, 1978 (Folklór, Társadalom, Művészet, 4–5), 29–36.

17 *A betonon is kinő a fű: Tanulmányok a táncházmozgalomról*, szerk. SÁNDOR Ildikó, Bp., Hagyományok Háza, 2006.

18 PÁLFI Csaba, *A Gyöngyösbokréta története*, Táncstudományi Tanulmányok, 1969[1970], 115–161. Újraközölve: *Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény*, 2/A, szerk. FELFÖLDI László, KARÁCSONY Zoltán, Bp., Európai Folklór Intézet, 2006, 397–434.

19 A tudományos folklorizmus-kritika gyakorta éppen az átadás-átvétel során létrejövő módosulások miatt támadta a folklorizmus-jelenségeket, e kritikákat később önkritikusan a tudományos folklorisztika is kissé túlzónak érezte... Lásd Hermann BAUSINGER, *Zur Kritik der Folklorismuskritik = Populus Revisus: Beiträge zur Erforschung der Gegenwart*, Tübingen, Tübinger Verein für Volkskunde, 1966, 61–75; magyarul: *A folklorizmuskritika bírálatahoz = Az újrarájzolt nép*, vál. VOIGT Vilmos, szerk. VEREBÉLYI Kincső, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 1983 [1982] (Folcloristica, 7), 79–95; KÖNCZEI Csongor, *A táncház kulturális paradoxonjai*, Művelődés, 55(2002)/2, 18–20. A táncház sem homogén jelenség, s történetének közel fél évszázada alatt számos vihart állt ki, sokféle irányzata jött létre, sok vita dült benne és körülötte, erről lásd *A betonon is...*, i. m.

A néprajztudomány a 19. század végén intézményesült, elsősorban muzeológiai területként, s önmagát leletmentőként, egy elmúlóban lévő kor emlékeit összegyűjtő, archiváló szakmaként határozta meg. A muzealizáció feladatát a szellemi műveltségre is kiterjesztette. Az a helyzet, hogy a folklór mégsem halt meg, illetve feltámasztható, teljesen felborította a közel egy évszázada kialakult rendet. A folklorizmusról az 1970–1980-as években írott szakmunkák ezt a zavart tükrözik.²⁰ A szakma első reakciója igen vegyes volt, hiszen például az 1950-es években induló Vargyas Lajos-tanítványok, például Andrásfalvy Bertalan, valamint a mára kultikussá vált etnokoreológusok, Martin György, a Pesovár testvérek, Ferenc és Ernő, továbbá a mester, Vargyas Lajos is egyértelműen a táncházmozgalom mellé álltak, akárcsak Kósa László s még sokan mások.²¹ Ez a kiállítás nem pusztán szimbolikus gesztus volt, hanem tettekben is megnyilvánult, a néprajzos és népzene kutató szakma nagyjai érdemi segítséget nyújtottak a táncházmozgalom szervezőinek. Egyrészt archív anyagokat bocsátottak a rendelkezésükre, s egyéb gyakorlati tanácsokkal is segítették a táncházásokat. A folklorizmus címszó alatt ugyanakkor olyan esettanulmány, amely saját korának valamely jelenségét figyelte volna meg és elemezte volna, viszonylag kevés jelent meg a korszakban, ami abból a bizonytalanságból is fakadhatott, hogy nehéz volt általánosságban meghúzni a diszciplína kitekintésének határait.²² Az ekkoriban a folklorizmussal kapcsolatban megjelenő folklorisztikai szakmunkák kevésbé szólnak a legfontosabb korabeli folklorizmus-jelenségekről,²³ hanem sokkal inkább saját koruk és a korábbi korszakok magaskultúrájának a népi beemelése, felhasználására tett kísérleteiről, vagyis lényegében a népiességről értekeznek.²⁴ Ugyanakkor, mivel a népiesség kifejezést szinte soha nem használják, önkéntelenül is elzárják magukat a népiesség irodalomtudományi diskurzusában való részvétel lehetőségétől.²⁵

A népiesség fogalmának folklorizmusra váltásával a folklorisztika kissé elhárította magát a 19. századi irodalmi népiesség, valamint a 20. századi népi irodalom lényegi problémáinak tárgyalásától is, nem csupán saját kora revival mozgalmaitól. E helyzet okának az látszik, hogy a folklorisztika szigorú értékítélettel

20 VOIGT Vilmos, *A magyarországi folklorizmus jelen szakaszának kutatási problémái*, Ethnographia, 90(1979), 219–230.

21 Lásd erről VARGYAS Gábor HALMOS Bélával készült interjúját: *Gitártól a hegedűig, „Röpülj, pávától” a Zenetudományi Intézetig: Vargyas Gábor beszélgetése Halmos Bélával = Az Idő rostájában: Tanulmányok a 90 éves Vargyas Lajos köszöntésére*, szerk. ANDRÁSFALVY Bertalan, DOMOKOS Mária, NAGY Iлона, Bp., L'Harmattan, 2004, 7–26.

22 Ilyen munkákkal leggyakrabban a *Folklór, társadalom, művészet* című kiadványsorozatban (1978 és 1984 között jelent meg) találkozhatunk, amely kifejezetten a folklorizmus-tanulmányok megjelentetésére jött létre, de azért számos határterület is érintett, és közművelődési funkciókat is ellátott.

23 Lásd erről VOIGT Vilmos nyilatkozatát, *A folklorizmusról*, Debrecen, KLTE Néprajz Tanszék, 1990, 6.

24 Pl. VOIGT Vilmos, *Folklorizmus a szimbolizmusban*, Hungarológiai Közlemények, 10(1978), 5–24; Uő, *Vom Neofolklorismus in der Kunst*, Acta Ethnographica Hungarica, 19(1970), 401–423.

25 Talán ez az oka annak, hogy az utóbbi időben felélenkülő irodalmi népiesség-diskurzus reprezentatív alkotásai, így pl. S. VARGA Pál monográfiája az irodalmi nemzetépítés 19. századi történetéről viszonylag kevés hazai folklorisztikai szakmunkával dolgozik, holott a téma nemzetközi néprajzi irodalmát rendre hivatkozta. Vö. *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2004.

közelít tárgyaého, a folklórhoz, amit a népiesség jegyében született alkotásokban többnyire nem sikerült viszontlátnia. Ezt a szigorú értékrendet legpregnansabban, legtisztábban Bartók Béla és Kodály Zoltán népdalfogalma képviseli. Az értékítélet elsősorban esztétikai, amelyet kezdetben a magasabb társadalmi rétegek, sőt leginkább a műveltségi elit, az irodalom és az egyéb művészetek képviselői alakítottak ki. A folklorisztika intézményesülése idején fokozatosan igyekezett leválni más tudományok és művészetek rendszereiről, s saját ideológiát, esztétikát kialakítani. Ez több ponton eltér az irodalomtudomány és más művészeti ágak esztétikájától, ráadásul (szemben utóbbival) meglehetősen statikus is, ami mögött az a korai folklorisztikára jellemző feltételezés áll, hogy a folklór nehezen, alig vagy egyáltalán nem változó entitás. A nézet legszélsőségesebb képviselői az „ősi”, „örök”, „végtelen” képzeteit társították hozzá.²⁶ Az esztétikai közelítés azért is erőltetett kissé, hiszen a paraszti folklór nem különösebben gondolkodik esztétikai kategóriákban, hanem a folklór alkotásoknak eredetileg számos különböző társadalmi és gyakorlati funkciójuk volt. A 19. században megjelent folklór szövegközlések a szövegalkatás és a szerkesztés tekintetében a polgári olvasóközönség igényeit vették figyelembe, nem a lejegyző által hallott forma rögzítésére törekedtek.²⁷ E népköltési szövegközlések stílusa erősen magán viselte a népiesség támasztotta elvárásokat. Ez a 20. század folkloristáinak szemléletmódjától alapvetően különbözött, akik Vikár Béla újítása óta a hangrögzítés segítségével a lehető legtükéletesebb hitelességre törekedhettek. A fentiek miatt jó száz éven át szinte alig foglalkoztak a 19. század népköltési szövegközléseivel.²⁸ E kérdéskör tisztázása, illetve a 19. századi folklórkutatás értékelése ezért máig várat magára. Szerencsére a folyamat megkezdődött, s fontos tanulmányok láttak napvilágot. Ennek első feltétele a textológiai problémák megoldása, a korabeli gyűjtemények kritikai kiadásának megjelentetése,²⁹ továbbá a 19. században gyűjtött, máig archívumokban fekvő folklór szövegek, továbbá kották stb. megjelentetése kritikai apparátussal.

26 VOIGT Vilmos, *Napjaink folklórja*, Magyar Filozófiai Szemle, 16(1972), 282–292, különösen 282–283. Erről tágabb kitekintéssel: HOFER Tamás, *Östörténet a néprajz látószögében*, Budapesti Könyvszemle, 8(1996), 301–303. Ez nem hazai sajátosság, az egész 19. századi folklorisztika erre épül, lásd Regina BENDIX monográfiáját, *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1997.

27 Lásd pl. DOMOKOS Mariann, *Közelítések Arany László népmeseszöveg-koncepciójához = Folklór és nyelv*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2010 (Folklór a Magyar Művelődéstörténetben, 5), 297–312; GULYÁS Judit, *Meseszövegalkatási eljárások a népmesekiadás során: A „Rózsa elfelejti Ibolyát” mesetípus nagyszalantai kéziratosa és kiadott variánsai = uo.*, 313–334.

28 NAGY Ilona, *Adalékok Gaál György kéziratmagyarázatának sorsához = Folklorisztika 2000-ben: Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*, I, szerk. BALÁZS Géza, CSOMA Zsigmond, JUNG Károly, NAGY Ilona, VEREBÉLYI Kincső, Bp., ELTE BTK, 2000, 66–75; DOMOKOS Mariann, *Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században: Marosi Gergely és mesélői = Tanulmányok a 19. századi szövegfolklórról*, szerk. GULYÁS Judit, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 2008 (Artes Populares, 23), 242–278; Uő, *Kazinczy Gábor és Beke József mesegyűjteményei: Kiadatlan mesék a 19. századból = uo.*, 279–313.

29 DOMOKOS Mariann, GULYÁS Judit, *Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László Eredeti népmesék című művének kritikai kiadásáról*, Etno-Lore: Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve, 26(2009), 11–76.

Kacsaringós alakulás-története során a folklorisztika sokféle ideológiát őrzött meg 19. századi előtörténetéből, értékrendje máig nehezen változik, ami miatt elviekben is nehézkes számára a viharos történelmi, társadalmi változások követése, így a folklorizmus-jelenségek értékelése is. Holott a mai folklór-gyűjtő gyakorta a folklorizmus eredményeivel szembesül öntudatlanul is, a tisztának, autentikusnak érzett folklór-alkotások mögött a folklorizmus, illetve a népiesség következményeként létrejövő refolklorizációs folyamatok húzódnak meg.³⁰

Az 1970-es, 1980-as évek hazai folklorisztikája lineáris folyamatként tárgyalja, s a folklorizmus fogalma alá integrálja a paraszti szájhagyományozó folklór és az elit művészeti, irodalmi élet közötti kapcsolatokat. A folytonosság azonban csak látszólagos, az 1840-es évtized és saját kora között három szakaszt állapít meg, amelyeket élesen elválaszt egymástól. Így tehát a *tradicionális folklorizmus*, a *neofolklorizmus* (a 20. század első fele, rövid 20. században gondolkodva, tehát az első világháborútól),³¹ illetve a *posztfolklorizmus* hármasságában gondolkodik, utóbbi a 20. század második felére vonatkozik.³² A folklorizmus meghatározásában, valamint szakaszokra bontásában az a felfogás ölt testet, hogy a folklór valójában „az alávett társadalmi rétegek kollektív tudata”,³³ vagyis elsősorban társadalomtörténetileg meghatározott. E felfogás a folklórt a népköltéssel azonosítja, a két fogalmat szinonimként kezeli.³⁴ A folklór virágkorát e felfogás szerint a 18–19. század „posztféudalizmusának” korszaka jelenti, ami ezután következik, az hanyatlás. A folklór illetően értelmezésére rányomja a bélyegét a kor, amelyben született, hiszen nyilvánvaló, hogy mögötte a marxista esztétika és társadalomszemlélet húzódik meg. Az utóbbi negyedszázad társadalmi átalakulásai végképp szükségessé teszik e tudománytörténeti korszak lezárását, s a folklór és rokon fogalmainak újraértékelését.

Fontosnak látszik a folklorizmus és a népiesség közti viszony pontosítása. A folklór társadalmi rétegváltását – ami ez esetben alulról felfelé történő mozgást jelent – *folklorizmus*ként, míg ennek egy következő fázisát, a társadalmi közeget váltott folklór alkotás magaskultúrába emelését, művészi alkotássá tételét *népiességg*ként határozhatjuk meg. A népiességben a népköltészet, népművészet nem a maga teljességében jelenik meg, inkább csak elemeiben, vagy reflexiók formájában, ami a költőnek, írónak, zeneszerzőnek stb. eszébe jut róla. Vagyis az átemelődés szükségszerű veszteséggel is

30 LISZKA József érzékletes elemzését adja e folyamatnak egy ballada lokális elterjedését bemutató: *Hol ringtak a bölcsők?: Kérdések és válaszkíséletek a Kőműves Kelemenné balladájával kapcsolatban*, Fórum Társadalomtudományi Szemle, 16(2014)/1, 3–32.

31 VOIGT, *A magyarországi folklorizmus...*, i. m.; továbbá Uő, *A művészeti neofolklorizmus fogalmáról = A közvetítő: Egy irodalmár emlékezete*, szerk. BÁLINT Éva, Bp., Tankönyvkiadó, 1979, 74–82, újraközölve: VOIGT Vilmos, *Magyar, magyarországi és nemzetközi: Történeti folklorisztikai tanulmányok*, Bp., Universitas, 2004, 361–366; Uő, *A folklorizmusról*, i. m., 34–39.

32 VEREBÉLYI Kincső, *Folklorizmusok = Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára*, szerk. DEÁKY Zita, Bp., Györffy István Néprajzi Egyesület, 2002 (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 8), 44–52, 45.

33 Lásd ISTVÁNOVITS Márton *folklór* szócikkét a *Magyar néprajzi lexikonban*, főszerk. ORTUTAY Gyula, 2, Bp., Akadémiai, 1979, 187–188.

34 A problémakör harmadik aspektusa a szóbeliség. A szóbeliség–írásbeliség kérdést ezúttal nem hozom játékba, hiszen egyrészt jól feldolgozott, másrészt nincs hely kifejtésére.

jár, legalábbis a népköltészet szempontjából. A népiesség szó magában hordozza jelentését, hiszen a todalékolás már utal arra, hogy csak valami ahhoz hasonló, azáltal ihletett dolgról lehet szó, ellenkező esetben például a népiség, népkultúra kifejezést használhatnánk. A folklorizmus és a népiesség között rész–egész viszonyt látok, nem pedig egymást váltó vagy kiváltó jelenségeket. A folklorizmus szakaszokra bontását ugyanakkor fontosnak tartom, mégpedig abból a szempontból, hogy megkülönböztessük a néprajztudomány intézményesülése, a néprajzos professzionalizálódása előtti és azt követő korszakokat.

A 19. században, a pre-professzionális szakaszban a néprajztudomány más tudományos alrendszerhez rendelődött, illetőleg azokból nőtt ki, így elsősorban a művésztudomány, az irodalomtudomány, a nyelvészet stb. már csírázó rendszereihez alkalmazkodott. Ezért, mint fentebb már láthattuk, kérdésfeltevései is e tudománysszakkezdemények kérdésfeltevéseihez igazodtak.³⁵ Másrészt ebben a hivatásosodás előtti szakaszban nehéz megkülönböztetni egymástól a folklorizmust és a folklórtudományt. A népiesség jegyeit magukon viselő népköltési vagy népzenei lejegyzések a folklorizmus célját is szolgálják, létrehozóik nincsenek teljesen tisztában a népköltéssel vagy a népművészetrel, de azt tételezik magukról. Elkötelezetten akarják népszerűsíteni a népi műveltség elemeit a magasabb társadalmi rétegekben, elsősorban az egységes magyar nemzeti kultúrára vágyó polgárosodó középrétegben, az alakuló, majd megizmosodó középosztályban. A dél-olasz Giuseppe Cocchiara 1954-es, számos nyelvre lefordított, többek között magyarul is olvasható, máig gyakran idézett összefoglalása az újkori folklór és a magasművészet kapcsolatairól *Az európai folklór története* címet viseli,³⁶ holott nem a folklór alakulástörténetéről szól, csupán a népi folklór és más társadalmi rétegek kultúrája közti összekapcsolódásokról, vagyis a prefolklorisztikáról, valamint a 18–19. századi folklorizmusról. Ez annak ékes bizonyítéka, hogy sok esetben maga a szakma is nehezen tudja elválasztani a jelenségeket egymástól.

Folklorizmus és népiesség között több alapvető különbség is megállapítható. Ezek közt elsőnek az látszik, hogy miképpen kommunikál a paraszti kultúrával az egyik, illetve a másik. A népiesség és a népi kultúra közti kommunikáció nem közvetlen, képviselői általában másodkézből szerzik az ismereteiket, gondoljunk Erdélyi János vagy Ipolyi Arnold gyűjtőhálózatára. Az első népköltési gyűjtemények összeállítói, de beszélhetünk népzenei gyűjteményekről is, nem voltak tisztában azzal, hogy kiktől is gyűjtenek valójában, az adatközlő személye, sőt társadalmi hovatartozása sem volt releváns számukra. (Elég nagy gondot hagytak ezzel a következő évszázadok folklo-

35 A 19. századi folklorisztika alakulástörténetéről legfrissebben lásd GULYÁS Judit, *A magyar folklorisztika előzményei (1782–1848)* = *Magyar néprajz I.1.*, főszerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila, Bp., Akadémiai, 2011, 127–142; SZEMERKÉNYI Ágnes, *A magyar folklorisztika tudományos megalapozása (1848–1890)* = *uo.*, 142–158; LANDGRAF Ildikó, *A folklorisztika önálló tudománysszakká válása (1890–1920)* = *uo.*, 158–174.

36 Giuseppe COCCHIARA, *Az európai folklór története*, ford. BALÁZS János, LONTAY László, Bp., Gondolat, 1962 (1954). LISZKA József a folklorizmusról írott kiváló kötetében a *folklorisztika* történeteként értelmezi Cocchiara művét, ami nagyon fontos felismerés. LISZKA József, *Átmenetek: Folklór és nem folklór határán*, Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2013, 19–20.

ristáira.)³⁷ A folklorizmusban általánosságban a népi kultúra eredeti formája érdekes, az kerül át más társadalmi rétegekbe. Így például a 20. századi folklorizmusban a kialakult néprajzi intézményrendszer egyfajta autoritásként áll a háttérben, információt szolgáltatva a népi kultúra, a folklór működéséről, ugyanakkor a mozgalom képviselői a közvetlen kapcsolatot is keresik a paraszti folklór alkotóival, maguk is végeznek gyűjtéseket. A népiesség számára a népköltészet átalakítása, megújítása, művészi szintre hozása a cél, az eredetiség a művészi alkotásban jelenik meg, amelynek csak ihletője, inspirálója a népművészet. A folklorizmus, a revival mozgalmak számára is az autenticitás jelenti a kulcsfogalmat, az abszolút autentikust ugyanis a folklórban látják, s a folklór megőrzésével ezt az eredetiséget is konzerválhatónak gondolják.

Mindkét jelenség esetében megjelenik a politikai mondanivaló is. De míg a 19. századi népiesség és a 20. századi népi irodalom esetében a folklórhoz nyúló művészi alkotás elsődlegesen társadalmi-politikai állásfoglalás, minden egyéb ez után következik,³⁸ addig a folklorizmusban ez másodlagos, mintegy véletlenszerű. Itt ismét a táncházmozgalom szolgálhat példaként, amely alapvetően nem közéleti mozgalomként indult. Kiváltó okai között az 1970-es évek gyors társadalmi átrendeződései is megemlítendők: azért is lehetett sikeres, mert találkozott a vidékről városba özönlő fiatalok gyökértelenségével, identitáskeresésével, és sok elsőgenerációs értelmiségi számára kínált önkifejezési lehetőséget egy olyan világban, ahol erre kevés alkalom volt.³⁹ Mégis, akaratlanul is ellenkultúráként tételeződött néhány év leforgása alatt mind a résztvevők, mind pedig a hatalom szemében,⁴⁰ nem beszélve arról, hogy a táncdal fesztiválok formájában felülről irányított ízlésalakítással szemben is állást foglalt.⁴¹ Mindezeket túl azáltal, hogy felmutatta a nagypolitika által idejét múltnak minősített paraszti kultúra értékeit, rendszerkritikát is megfogalmazott.

A folklorizmus és a népiesség nem egylényegű, ugyanakkor nem is egymásnak ellentmondó jelenségek, hanem rész-egész viszonyként tételezhetők. A folklorizmus

37 Lásd pl. DOMOKOS, *Mesemondók és mese gyűjtők...*, i. m.

38 MARGÓCSY István, *Nép és irodalom, Élet és Irodalom*, 48(2005), jan. 14., 17, 22; Uő, *Nép és irodalom (Tézismondatok és alapkérdések)* = „De mi a népiesség...”: *Tudományos tanácskozás*, szerk. SALLAI Éva, Bp., Kölcsey Intézet, 2005 (Kölcsey Füzetek), 305–318.

39 BÍRÓ Zoltán, GAGYI József, *A folklorizmus háttéréről = Néphagyományok új környezetben*, i. m., 63–81, 64–66.

40 A táncházmozgalom és általában a revival mozgalmak ellenkultúráként, szubkultúráként való meghatározásának a kutatástörténetben komoly hagyományai vannak. Lásd TARJÁN Gábor, *Folklorizmus és ellenkultúra = A folklorizmus fogalma és jelenségei: Előadások II*, szerk. VEREBÉLYI Kincső, Kecskemét, 1981 (Folklór, Társadalom, Művészet, 9), 73–78; KLANICZAY Gábor, *Gondolatok a népi kultúra, a szubkultúra és az ellenkultúra viszonyáról* = Uő, *Ellenkultúra a hetvenes–nyolcvanas években*, Bp., Noran, 2003, 17–24.

41 A népzene azért is volt kiemelt jelentőségű az 1960–70-es évek Magyarországon, mert a populáris zene, a beat, majd a rockzenei élet működését erősen korlátozta a hatalom, a külföldi előadók és produkcióik pedig nehezen jutottak el hozzánk. A népzene tehát részben a rock and rollt is helyettesítette. A népzenét és a néptáncot a 20. század minden hatalmi berendezkedése igyekezett saját céljaira használni, a táncház ezzel is szembe próbált menni, akárcsak a korábbi korszakok színpadra állított, ideológiával terhelt néptánc-adaptációival. Lásd erről bővebben HALMOS Béla, *A táncházmozgalomról = A betonon is...*, i. m., 7–22, különösen: 11–12.

az a folyamat, amelynek során a magasabb társadalmi rétegek az alacsonyabb rétegek variánsokban élő kultúrája felé fordulnak, ám az érdeklődés mértéke, intenzitása történelmi korszakokonként változik. *A folklór nem egy olykor megjelenő, majd elhaló jelenség, hanem az emberiséggel egykorú, mindig is létezik, csak az adott társadalom kultúrájában elfoglalt helye, jelentősége változhat.* A folklorizmus azokban a korszakokban élénkül meg, amikor az egyes társadalmi rétegek kultúrája nagyon élesen elkülönül egymástól, olyannyira, hogy azt a felső rétegek szinte már maguk is kínosnak érzik.⁴² A népiesség ugyanakkor időről időre megjelenő divatszerű jelenség, a variánsokban létező kultúrjavarok magasabb szintre emelésére irányuló törekvés, amely többnyire a folklorizmus következménye, így annak keretén belül értelmezhető.

A szövegfolklorisztikai folklorizmus és benne a népiesség működéséhez álljon itt egy egyszerű példa. *A csillagszemű juhász* történetét ma már sokan ismerik, akár városi környezetben nőttek fel, akár falun, s a legtöbben talán nem is tudják, hogy honnan. A szűzsé ismertsége a folklorizmus-folyamat hatása, amelynek következtében az a teljes társadalmi spektrum számára vált hozzáférhetővé. Ebben a folyamatban a népiességnek is kitüntetett szerep jutott. Az AaTh 858/MNK 858⁴³ típuszámú novellamese a műfaj egyik jellegzetes példája.⁴⁴ Mégis az 1980-as évek derekáig, a *Magyar népmesekatalógus* vonatkozó kötetének megjelenéséig mindössze három (!) népköltési variánsát jegyezték le, s még három irodalmi feldolgozása volt ismert.⁴⁵ A 19. században egy változatot örökítettek meg, Arany László és Gyulai Pál tette közzé a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* I. kötetében,⁴⁶ a Bodros Katica néven folklór alkotásokat közlő Dessewffy Virginia után.⁴⁷ Feltehetően az Arany–Gyulai redakció alapján dolgozta fel Benedek Elek, az első irodalmi adaptáció szerzője.⁴⁸ A katalógusban nyilvántartott további két, szájhagyományból gyűjtött változat utóbbi hatására született, hiszen Benedek Elek

42 Ebben a vonatkozásban Peter BURKE nagyhatású művére kell elsőként hivatkozni, *A népi kultúra a kora újkori Európában*, ford. BÉRCZES Tibor, Bp., Századvég–Hajnal István Kör, 1991 (Metamorphosis Historiae, 23). A gondolatmenet azonban nem szűkíthető le a kora újkorra, sem a felvilágosodásra. Feltételezhető, hogy ilyen folyamatok kisebb-nagyobb léptékben, korábbi történelmi korszakokban is lejátszódhattak, s a későbbiekben is lejátszódnak majd.

43 *Magyar népmesekatalógus, 4, A magyar novellamesék típusai (AaTh 850–999)*, szerk. Kovács Ágnes, összeáll., bev. BENEDEK Katalin, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988, 179–180.

44 A szűzsé röviden a következő. Amikor a király tüsszent, mindenkinek azt kell kiáltania: „Adj, Isten, egészségére!”, a juhász csak azzal a feltétellel hajlandó erre, ha a király neki adja a lányát. A király medve, sündisznó tömlőcébe, majd kaszás verembe vetteti. A juhász megmenekül furfangja, csalafintasága által (saját ruháiból összeállított bábut lők a kaszástömlőcébe), ill. mágikus eszköze, egy furulya (varázssíp) segítségével, amely addig táncoltatja a vadállatokat, míg össze nem esnek a fáradságtól. Vö. *uo.*, 179.

45 *Uo.*

46 ARANY László, GYULAI Pál, *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*, Pest, Athenaeum, 1872 (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 1), 480–487. A teljes szöveget újraközi a *Magyar népmesekatalógus, 4, i. m.*, 55–59.

47 Vö. KOVÁCS Ágnes, *A csillagszemű juhász = Magyar néprajzi lexikon, 1*, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1977, 513–514.

48 BENEDEK Elek, *Magyar mese- és mondavilág: Ezer év meseköltése, 2*, Bp., Athenaeum, 1896, 218–223.

meséjét számos tankönyv is népszerűsítette.⁴⁹ A másodlagos folklorizáció eredményeként létrejött szóbeli változatokat Szendrey Zsigmond Nagyszalontán, Belatini Braun Olga Csíkszentdomokoson gyűjtötte. Két feldolgozott irodalmi változata közül az egyik ponyvai.⁵⁰

A mai 30-as, 40-es generációk leginkább játék- és rajzfilmfeldolgozásaiból ismerhetik. Elsősorban a Magyar Diafilmgyártó Vállalat 1965-ös adaptációjából, amelynek szövegét Szilágyi Ferenc (1928–2010) irodalomtörténész dolgozta át az Arany-Gyulai-féle változat alapján.⁵¹ Az ötvenes években keletkezett egy játékfilm-feldolgozás is, *Az eltűszentett birodalom* címmel, amely allegorikusan értelmezte a meseszüzsét, erőteljes áthallásokat hozva a korszak politikai viszonyaira.⁵² Ezért évtizedekre dobozban maradt, s csak 1989-ben került a nyilvánosság elé.⁵³ 1978-ban újabb film készült, *A csillagszemű* címmel, Juraj Āurdiak főszereplésével. Ez a mű Kolozsvári Grandpierre Emil elbeszélésének feldolgozása, amely már csak a főhős nevében utal a népmesére, szüzséje teljesen eltér attól.⁵⁴ Az igazi áttörést azonban minden bizonnyal a Pannónia Filmstúdió Kecskeméti Rajzfilmstúdiója által 1977-től készített *Magyar népmesék* című rajzfilmsorozat második szériája hozta 1979-ben, amelyet a Magyar Televízió rendszeresen ismételt. A sorozat alapanyagát jelentő szövegeket az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának (később Kutatóintézet) munkatársai válogatták ki. Az első szériák anyagát Kovács Ágnes (1919–1990), aki, akárcsak utódja, Nagy Ilona, ragaszkodott a gyűjtött folklóranyag szövegűhő tolmácsolásához. Kovács Ágnesnek nem kis szerepe volt Benedek Elek tu-

49 A tankönyvi adatokat sem a lexikon, sem a katalógus nem sorolja fel, mindkettő csak utal rájuk, holott a sokkal nehezebben hozzáférhető ponyvai adatokból igen jelentős mennyiséget közölnek az egyes szócikkek.

50 *Magyar népmesekatalógus*, 4, i. m., 179–180.

51 Szilágyi Ferenc az interneten elérhető virtuális diamúzeum nyilvántartása szerint közel száz diafilm szövegének szerkesztésében közreműködött. Ezek legtöbbje irodalmi adaptáció, népmese-feldolgozás, valamint művelődéstörténeti, művészettörténeti ismeretterjesztés: <http://dia.osaarchivum.org/public>. Ebben a korszakban Magyarországon a diafilm mind a tudományos ismeretterjesztés, mind a politikai propaganda számára igen fontos közvetítő eszköz volt. Ezeket a funkcióit az 1960-as évek végétől, a televízió megjelenésének, majd elterjedésének következtében fokozatosan elvesztette.

52 SZILÁGYI GÁBOR, *Életjel: A magyar filmművészet megszületése 1954–1956*, Bp., Magyar Filmintézet, 1994, 498–542. Párhuzama Ránki György meseoperája, a ma is számos hazai színház repertoárján lévő *Pomádé király új ruhája* című dalmű. A szintén az 1950-es években keletkezett alkotás – 1953-ban mutatta be a Magyar Állami Operaház – Andersen *A császár új ruhája* c. satirikus meséjét dolgozza fel, s bemutatása idején erőteljes áthallásokat hozott a korszak viszonyaira. Az alkotóknak, egyebek mellett a librettista Károlyi Amynek sikerült azonban úgy lekerékítenie az éleket, hogy a mű megússza a betiltást. Lásd TALLIÁN Tibor, *A győztes ismeretlen*, Muzsika, 43(2000)/4, 32–33.

53 A filmet Banovich Tamás rendezte Török Tamás forgatókönyve alapján, és Illés György fényképezte; valódi „sztárparádé”, hiszen a fontosabb szerepeket Timár József, Sennyei Vera, Krencsey Marianne, Soós Imre, Csákányi László és Tompa Sándor játszotta. További folklorisztikai érdekessége, hogy a Mátészalkai Cigány Táncegyüttes is szerepel benne, a koreográfiát Rábai Miklós készítette. Ma már internetes videó-megosztón is látható: <https://www.youtube.com/watch?v=g7X6m8Y-drM>.

54 KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *A csillagszemű*, Bp., Szépirodalmi, 1953 (további kiadásai: 1954, 1956, 1963, 1977). A filmet Markos Miklós rendezte, a főbb szerepekben Madaras József, Bordán Irén, Oszter Sándor, valamint Szirtes Ági látható.

dományos rehabilitálásában, illetve megszakadt kultuszának újjáépülésében⁵⁵ – talán ennek is tulajdonítható, hogy ez a mese bekerült a kecskeméti rajzfilmsorozatba.⁵⁶

A folklorizmus következménye az, hogy egy korábban a paraszti folklórban létező, de feltehetően ott marginális – elképzelhető, hogy invariáns – szüzsé, amelyet a tudomány képviselői megmentettek, majd nyilvánosságra hoztak, az ő közvetítésükkel került a magas-, illetve a tömegkultúrába, onnan pedig széles körben, változatos társadalmi rétegekben is ismertté vált.⁵⁷ Mindezt úgy, hogy közben a népiesség jelensége sem maradt érintetlenül, hiszen Benedek Elek változata is az irodalmi népiesség kései hatásának tulajdonítható, s a dia- és játékfilm-változatok, valamint a rajzfilmfeldolgozás is művészi alkotásnak tekinthetők, amellyel az egykori folklór szöveg új esztétikai minőséget is nyert, ugyanakkor jelentősen megváltozott, átértelmeződött eredeti kontextusához képest. Ma az internetes keresőprogram a „csillagszemű juhász” kifejezésre 25.000, míg a „csillagszemű”-re kb. 66.000 találatot ad.⁵⁸

A *csillagszemű* kifejezés, amelyről a mesetípus magyar címét is nyerte, a főhős epitheton ornansa, amelyet mágikus képességéről kapott. Emellett más csodás eszközei is vannak, s leleménye, furfangja is segíti a nehéz helyzetek megoldásában, így tehát a csillagszem nem behelyettesíthetetlen motívum. A nemzetközi népmese-katalógus is a tüsszentés motívumát és az arra kötelező választ emeli a mesetípus címévé.⁵⁹ A fiú mágikus tulajdonságai nemcsak szemében rejlenek, hanem hangszerében is, amely más mesetípusokban is elterjedt eszköz, a szaknyelvben varázssíp motívumként tartják számon. Lehetséges, bár nem bizonyítható, hogy a csillagszemű kifejezés az eredeti – ismeretlen – adatközlő, a közvetítő Dessewffy Virginia, de még inkább az írott változatot létrehozó Arany László, illetve Gyulai Pál leleménye.⁶⁰

55 Egyebek mellett a következő tanulmányaival: Kovács Ágnes, *Benedek Elek és a magyar népmese kutatás*, Ethnographia, 72(1961), 430–444; Uő, *A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai 2: Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág I–V*, Népi Kultúra – Népi Társadalom, 9(1977), 139–188. A Benedek-filológia és a szerző kultuszának mai helyzetéről: *A népköltészet terített asztalánál: Benedek Elek emlékülés 2009. december 4–5.*, szerk. BENEDEK Katalin, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2011.

56 A folklorizmus tudat alatti visszahatásának, esetleg némi személyes elfogultságnak tulajdonítható, hogy a mese igen csekély variantúrája ellenére önálló szócikket kapott a lexikonban, mivel a rendelkezésre álló adatok egy kivételtől eltekintve folklorizmusnak tekinthetők. Annál is valószínűbb ez, hiszen számos olyan típus, amelynek harminc fölötti önálló, illetve kontaminált változata volt ismert, nem kapott önálló szócikket.

57 Az Aarne–Thompson-ként emlegetett nemzetközi népmese-katalógus (AaTh) a két megjelenése idején ismert magyar változat mellett egyetlen orosz variánst ismer: Antti AARNE, Stith THOMPSON, *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, Antti AARNE's Verzeichnis der Märchentypen, translated and enlarged by Stith THOMPSON, second revision, Helsinki, The Finnish Academy of Science and Letters, 1961 (Folklore Fellows Communications, 184), 289. A legfrissebb nemzetközi népmese-katalógus (ATU) a „nem folytatott típusok” címszó alatt tartja nyilván. Hans-Jörg UThER, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, based on the system of Antti AARNE and Stith THOMPSON, Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia, 2004 (Folklore Fellows Communications, 284–286), III, 8.

58 A történet szálainak kibogozásában nyújtott segítségért Nagy Ilonának tartozom köszönettel.

59 When the King Sneezes the Shepherd Refuses to Cry 'God bless you!'.

60 A korabeli szöveggondozási és szövegátírási gyakorlatról, illetve a gyűjtemények kritikai kiadásainak

Ahhoz, hogy a folklorizmus, valamint a népiesség történetét jobban érthessük, nemcsak a magasművészet felé irányuló mozgásokat szükséges figyelni, hanem a fordítottját, az *alászálló műveltségi javak* történetét is,⁶¹ mind az irodalmi népiesség, mind a folklorizmus problémája e két mozgás együttesében értelmezhető csak. Fontos, hogy míg a magasművészetben nagyfokú specializálódás figyelhető meg (képzőművészet, irodalom, zene stb.), addig a népi kultúrában ezek nagyon szorosan egymás mellett élnek. A verses műfajok egyike sem létezik zene nélkül a paraszti folklórban, még az elvileg dallam nélküli gyermekköltészetet, a mondókák, ringatók szövegeit is kántálva, ritmusra mozogva adják elő. A népi kultúra és az elit kapcsolatainak feltárásához a zene jelenti a vezérfonalat. A magyar népzene jellegzetessége, hogy rajta a hazai és európai műzene stílusrétegei szinte kivétel nélkül nyomot hagytak; gondoljunk a régi stílusú vokális népzene törökös pentaton, gregorián, pszalmódizáló stb. rétegére.⁶² A különböző történeti rétegek egymásra rakódnak, az eltérő korszakokból származó, eltérő korstílusok jegyeit hordozó dallamok egymás mellett élnek, az új irányzatok nem szorítják ki teljesen a régit. A dallamok szerkezete, zenei eszközkészlete valódi nyomolvasást tesz lehetővé az értő kutató számára, a népzene (értsd paraszti szájhangományozó zene), valamint a közköltészet (közdalok dallamai) magukban hordozzák önnön történetiségüket.⁶³ Kis túlzással *A magyar népzene tárát*⁶⁴ fontos társadalomtörténeti forrásnak is tekinthetjük.

A folklorizmus–népiesség problémát lineáris folyamatként lehet elképzelni. A népi folklór társadalmi bázisa időnként összeszűkül, máskor kiszélesedik a történelem folyamán. Vagyis a folklorisztikus, értsd: típusokba rendeződő és variánsokban létező kulturális javak társadalmi státusa olykor megváltozik, a kiszélesedő szakaszban az egész társadalmat vagy annak jelentős részét lefedi, máskor bizonyos rétegek kivonulnak belőle, vagy írott kultúrájuk mellé saját variánsokban létező folklorisztikus kultúrát is kialakíthatnak, erre példa a közköltészet. A folklór ugyanis nemcsak a széles társadalmi rétegek kollektív tudása, hanem minden társadalmi rétegnek van, illetve lehet saját folklórja,⁶⁵ e vonatkozásban a közköltészet is teljes értékű folklórnak tekint-

---

feladatairól lásd DOMOKOS–GULYÁS, *Az Arany-család...*, i. m. A fenti kérdést is egy alapos filológiai vizsgálat tudná kideríteni, amennyiben minden szükséges forrás a rendelkezésre állna. Azt a lehetőséget is elképzelhetőnek tartom, bár egyelőre bizonyítani nem tudom, hogy a csillagszemű juhász története a címadástól az egyes motívumok kialakításáig, illetve a szüzsé összeállításáig Dessewffy Virginia, esetleg Arany László vagy Gyulai Pál, netán egy negyedik polgári vagy nemesi származású személy műve, folklór előzmények alapján – vagyis irodalmi mesével állunk szemben. Ez esetben a történet a nagyon tudatos irodalmi népiesség alkotói mechanizmusainak példája, hiszen a szüzsé kiválóan illeszkedik a novellamesék megszokott műfaji paradigmájába, olyannyira, hogy a mégoly figyelmes folkloristákat is sikerült megtévesztenie.

61 Az alászálló műveltségi javak („gesunkenes Kulturgut”) nagy hatású elméletét Hans NEUMANN dolgozta ki alábbi művében: *Grundzüge der deutschen Volkskunde*, Leipzig, Quelle und Meyer, 1922.

62 KODÁLY Zoltán, *A magyar népzene*, a példatárát szerk. VARGYAS Lajos, Bp., Zeneműkiadó, 2006⁶ (első kiadás: 1937, példatárral: 1954); VARGYAS Lajos, *A magyarság népzeneje*, Bp., Zeneműkiadó, 1981, 2000².

63 Legfrissebb összefoglalás: PAKSA Katalin, *Magyar népzene-történet*, Bp., Balassi, 1999, 2013⁴.

64 *Corpus Musicae Popularis Hungaricae*, szerk. BARTÓK Béla, KODÁLY Zoltán, Bp., Akadémiai[–Balassi], 1951–.

65 Lásd pl. SZILÁGYI Márton dolgozatát az irodalmi élet folklorisztikus hagyományairól: *Folklor, irodalom*,

hető. A népi folklór megnyilvánulások időnként, a történelem bizonyos korszakaiban szélesebb társadalmi spektrumon jelennek meg, majd ez fokozatosan összeszűkül. Ezeket az összeszűkülési periódusokat mindig a korábban kivonuló, általában felsőbb rétegek rácsodálkozó időszakai követik, amelyek hatására az elit visszakövetel bizonyos részeket a népi kultúrából, s így a sáv újra kiszélesedik. Ugyanakkor a népi kultúra mindenkor erősen kitett az elit hatásának, abból sok mindent befogad, hasznosít, a maga módján átalakítva. E kétirányú mozgások tekintetében a 19. század számos új fejleményt hozott, s ezen a területen napjainkban jelentős kutatási eredmények születnek. Ezek közül a két legfontosabb a már megidézett közköltészet-kutatás, a másik pedig az új stílus történetének feltárása. Ezek fényében más megvilágításba kerül az alászálló műveltségi javak története, valamint a folklorizmus–népiesség problematika is.

Korábban úgy tudtuk, hogy a közköltészet virágkora a 17. század végétől a 19. század első harmadáig tartott, amikor is a kéziratos énekeskönyvek divatjának leáldozott, s megindult a vidéki értelmiség felzárkózása a magasabb irodalmi, művészeti körök ízléséhez. Ezzel párhuzamosan, illetve már ezt megelőzően is, a közköltészet alkotásainak egy része felszívódott a paraszti szájhagyományban, ennek legintenzívebb szakaszát általában a 19. század első felében szokás megjelölni.⁶⁶ Ez azonban mára csak részben tűnik igaznak. Erre három példát tudok szolgáltatni:

1) Az 1840-es években meginduló népköltészeti gyűjtésekből oroszlánrészt vállaltak a vidéki értelmiség tagjai, akik például Erdélyi János számára népköltészeti adatokat küldtek. Ebben az anyagban mind a lírai, mind az epikus költészet vonatkozásában nagy arányban szerepel az alig egy-két évtizede divatját múlt közköltészet.⁶⁷ Az, hogy a közköltészet ebben az időben a vidéki értelmiség tagjainak körében a szájhagyományban élhetett, illetve kéziratos lejegyzései még ismertek voltak, sőt használatban is lehettek, elég valószínű. Az újabb kéziratok hiánya a hagyomány fakulását jelzi, de eltűnését nem bizonyítja.

2) A közköltészet virágkorának elmúltát alig 30–40 évvel követte a népi kéziratos költészet megjelenése, a paraszti írásbeliség egyik első megnyilvánulásaként. Első szárnypróbálgatásait már az 1860–1870-es évek akkor induló lokális sajtója is felkarolta.⁶⁸ Számos műfaja alakult ki, amelyek két nagy csoportba sorolhatók: a magánlíra és az alkalmi költészet kategóriájába.⁶⁹ Utóbbiba elsősorban *köszöntő költemények*, példá-

---

vagy *irodalmi folklór?* = *Folklór és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklór a Magyar Művelődéstörténetben, 1), 154–161.

66 Ez az új stílus térnyerésének köszönhető elsősorban; lásd alább.

67 KÜLLÖS Imola, *Szikra? Fatörzs? Forrás?: Adatok Erdélyi János néphagyomány-felfogásához és népköltészet-ismeretéhez*, ItK, 118(2014), 595–610; Csörsz Rumen István, *A Népdalok és mondák közköltészeti forrásai*, ItK, 118(2014), 612–620; SZILÁGYI Márton, *Erdélyi János és az irodalmi népiesség*, ItK, 118(2014), 519–525; ALMÁSI István, *19. századi kottás dalgyűjtemények tartalmi hasonlóságai és különbségei*, ItK, 118(2014), 654–660.

68 *Kicsiny dalaim: Népi költők antológiája*, vál., szerk., előszó KESZEG Vilmos, Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat, 1999; KESZEG Vilmos, *Népi verselők, alkalmi versek: betolakodó írók* = Uő, *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2008, 249–282.

69 A néprajztudomány a 20. század közepe óta dokumentálja a folyamatot: TAKÁCS Lajos, *Népi verselők, hírversírók*, Ethnographia, 62(1951), 1–49.

ul névnap, születésnap, később anyák napja, nyugdíjazás stb. alkalmából írott versek, továbbá sírversek, halottbúcsúztatók, emlékversek sorolhatók. Megtalálható közöttük az episztola, a travesztia és a paszkvillus is.⁷⁰ Az azóta is létező jelenség érdekessége, hogy műfajai egykor mind megtalálhatók voltak a közköltészet hagyományában is, s bár a paraszti verselők műfaji repertoárja nem olyan széles, mint volt az az újkori közköltészet alkotói esetében, az analógia kétségekívül kínálja magát. A közköltészetben és a népi verselők repertoárján egyaránt jelentős szerepű vőfélyköltészet útja a közköltészetből a ponyván át a paraszti szájhagyományba és a paraszti írásbeliségbe viszonylag jól ismert.⁷¹ A korábban felsorolt műfajoké azonban kevésbé, így feltételezhető az értelmiségi hatás, a helyi papok, tanítók és kántorok közvetítő szerepe, a mentalitás közvetítésében elsősorban, de adott esetben konkrét szövegek, szövegrészek, dallamok hagyományozásában is. Hogy ez miképp ment végbe, nem világos. Egyelőre nem tudni, hogy a köztes időszakban mi is történt a közköltészeti hagyománnyal, hogy ha írásban nem, szóban tovább éltek-e bizonyos elemei. Azt sem teljesen tisztázta még a kutatás, hogy a parasztság közvetlenül a helyi értelmiségtől tanulta-e el az egyes szövegeket és dallamokat, illetve az alkalmi költészet gyakorlatát, vagy esetleg a korábbi korszakok kéziratos írásbelisége hatott-e az ekkor kialakuló paraszti gyakorlatra, avagy a nyomtatott írásbeliség, a parasztság számára készült ponyvanyomtatványok, kalendáriumok közvetítő szerepét kell hangsúlyozni inkább, esetleg a három hatás együttesével kell-e számolni. Az írásbeliség hatására annál inkább gyanakodhatunk, mert ez az időszak, az 1860-as, 1870-es évtizedek nem csupán a helyi sajtó kialakulása, hanem a kötelező iskoláztatás, és így az alfabetizáció folyamata szempontjából is fordulópontot jelentettek. Ugyanakkor ezek a műfajok a szóbeli népköltészetbe többnyire már nem jutottak el, csak szórványosan jelentek meg, s csak bizonyos típusok. Ilyen például a névnap-i köszöntőköltészet, például az István- és János-napi köszöntők,⁷² amelyek ma legközismertebb példája a Kodály Zoltán által a *Nagyszalontai köszöntő* című kórusműben feldolgozott típus.⁷³ Elképzelhető, ha nem is bizonyítható tökéletesen, hogy a

70 *Kicsiny dalaim, i. m.*, 15–46.

71 KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 259–278; *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8).

72 Pl. a következő: „Ím, eljöttünk ez helyre, / István köszöntésére, / István légy reménységbe, / Köszöntünk egészségbe” stb. István- és János-napi mendikáns, köszöntő szokás részeként ismert a nyelvterület délnyugati feléből. Szövege részben vagy egészben műköltői és/vagy közköltészeti eredetű. Őt, szájhagyományból származó változatát sorolja fel MÓSER Zoltán korábban publikált gyűjtésekből, dallamokkal együtt: *Névviseletek VI: November–december*, Csikszereda, Pro-Print, 2008, 215–219. Ebből három somogyi, a maradék kettő zalai. VEREBÉLYI Kincső publikálatlan adatokból összeállított gyűjteménye további három szövegváltozatát közli, kettő zalai, egy ismeretlen eredetű (http://gpeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Vereb%E9lyi/nepszokas/hivatkozott_szovegek/24_nevnapi_koszontesek.html, 2015.01.17). Közköltészeti eredetét egyelőre csak feltételezzük dallampárhuzamai alapján, valamint a hagyománykörbe illeszthetősége okán. 17–19. századi kéziratos szövegpárhuzama még nem került elő (Csörsz Rumen István szíves szóbeli közlése).

73 „Serkenj fel, kegyes nép, / mosolyog az hajnal, / aranyszál tollakkal, / Repdes, mint egy angyal” stb. E dallam- és szövegcsalád története, előbbivel ellentétben, a 19. század derekától napjainkig jól

közköltészet mentalitásának, magatartásmintájának átmentődéséről van szó e népköltészeti alkotások esetében is.

3) Bartók Béla A, B és C osztályra osztotta az általa gyűjtött magyar népdalokat. Az első kategória a régi, a második az új stílusú, a harmadik pedig a történetileg besorolhatatlan népdalokat fedi.⁷⁴ Ma már tudjuk, amit Bartók még nem tudhatott, hogy utóbbi dallamcsoport nagy része a közköltészet népzeneiben felszívódott dallamkorpuszát takarja.⁷⁵

A zene kultúrák közvetítő szerepe azonban nem áll meg a közköltészetnél. Az 1840-es években színre lépő, a nemzetit a népin keresztül megragadni vágyó népszínmű (Kerényi Ferenc Szigligeti 1843-as *A szökött katona* című művével látja megkezdettnek a folyamatot)⁷⁶ alapvető szerepet játszott az új stílusú népdalok kialakulásában. Bereczky János megállapítja, hogy a korai új stílus három legfőbb zenei jellegzetességét, amelyek közül első és legfontosabb az architektonikus szerkezet (köznyelvben kupolás dallamvonal, AA⁵BA), elsőként Hirschfeld és Láng *Tündérkastély Magyarországon* című zenés vígjátéka hozta.⁷⁷ (A művet Kerényi Ferenc tipológiájában tündérbohózatként tartja nyilván, ami még nem népszínmű, de annak legfontosabb előzménye.)⁷⁸ Ezt követően tömegesen jelentkeztek az ilyen típusú dallamok a kéziratos énekeskönyvekben.⁷⁹ Bereczky János megállapítása szerint az 1830-as évektől jelentkező nemzeti egységesítés igénye hívja tehát életre a magyar népdal új stílusát, amely zenei értelemben is a társadalmi emancipáció vágyának tükörképe. A nemesi, polgári és paraszti ízlésnek egyaránt meg akartak felelni a szerzők, s a hazai népi, valamint népies műzenét a nyugat-európai zenével ötvözték. Az ötvözet olyan jól sikerült, hogy a parasztság azonnal eltanulta, s évtizedekig énekelte, még akkor is, amikor a polgári szalonokból már rég eltűnt.⁸⁰ Az új stílus kifejlett korszakának felépítésében pedig annak a magyarnótának

---

dokumentált, vö. *Jeles napok*, s. a. r. KERÉNYI György, Bp., Akadémiai, 1953 (A Magyar Népzene Tára, 2), 877–882. sz., 993–996. Már Arany János kéziratos dalgyűjteményében szerepel, *uo.*, 993. Kodály zeneművének alapját (Eöszte László jegyzékében Op. 66a, b; vö. *Kodály Zoltán élete és munkássága*, Bp., Zeneműkiadó, 1956) saját, 1916-os gyűjtése jelentette: *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*, s. a. r. és szerk. SZALAY Olga, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, Bp., Magyar Néprajz Társaság–Balassi, 2001 (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 15), 18. dallampélda, 91–90; *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*, szerk. BERECKZY János, DOMOKOS Mária, OLSVAI Imre, PAKSA Katalin, SZALAY Olga, Bp., Zeneműkiadó, 1984, 148–150. példa, 95–96. Jellemzően az Alföld keleti peremén, valamint Erdélyben ismert alakulatról van szó. A folklorizmus szép és jellemző példájaként e dallam-, ill. szövegtípus, feltehetően nagyrészt Kodály művének köszönhetően, kissé átigazítva ma az óvodai, iskolai anyák napi ünnepségek első számú előadási darabja, akárcsak az előző lábjegyzetben idézett szöveg és a hozzá kapcsolódó dallam, valamint annak más köszöntőszövegekkel kontaminált változatai.

74 BARTÓK Béla, *A magyar népdal*, Bp., Rózsavölgyi, 1924.

75 Zömmel sláv és német eredetű dallamok, lásd erről KÜLLŐS, *i. m.*, 17.

76 KERÉNYI, *A régi magyar színpadon*, *i. m.*, 434.

77 Erről BERECKZY János elsőként 2004-ben értekezett: *A magyar népzene új stílusa (Fejlesztéstörténeti áttekintés)*, *Ethnographia*, 115(2004), 345–404, itt: 361. Konceptióját sok száz dallampéldával együtt négykötetes monográfiában publikálta: *A magyar népdal új stílusa*, I–IV, Bp., Akadémiai, 2013.

78 KERÉNYI, *A régi magyar színpadon*, *i. m.*, 434–442.

79 BERECKZY, *A magyar népzene...*, *i. m.*, 362.

80 BERECKZY, *A magyar népzene...*, *i. m.*, 362–366.

is jutott szerep, amelynek létrejöttében hasonló megfontolások játszottak szerepet, mint a népszínműében. A népdal és a magyarnóta kölcsönösen inspirálta és népszerűsítette egymást.⁸¹ A fenti áttekintésből az a tanulság is leszűrhető, hogy az új stílusú népdal létrejötte lényegében a népiesség jellegzetes példája, hiszen a műveltségi elit tagjai, európai műzenén képzett szerzők hozták létre a népzene és a középírátegek korábbi korszakokra jellemző zenei világának felhasználásával, saját ízlésük szerint. Az így létrejött alakulat gyors folklorizáción esett át, azonnal tömegek ismerték meg és terjesztették.

A népiesség kifejelett korszakának, tehát az 1840-es éveknek és a körülötte kialakuló vitáknak legfontosabb előzménye folklorisztikai szempontból Czuczor Gergely költészeté.⁸² Ő az, aki köztudottan egyszerre volt autentikus költő, népdalgyűjtő (Erdélyi számára), valamint népdalíró. Móser Zoltán kutatásaiból tudható, hogy népdalainak igen jelentős része folklorizálódott, valódi népdal vált belőlük,⁸³ katalizálva az új stílusú népdalok alakulásának történetét. Nyilvánvaló, hogy e sokféle funkciót nehéz lehetett különválasztani. Felmerül a gyanú, hogy nem lehetséges-e, hogy időnként összekeverte egyiket-másikat. Az Erdélyi János számára az Akadémia felhívására beküldött népköltészetinek vélt szövegadatok igen jelentős része közköltészet, mint ezt a közelmúltban rendezett Erdélyi-émlékülés több előadása is tisztázta.⁸⁴ A Czuczor által beküldöttek között is szerepelhetett néhány. Az viszont szűrőpróbaszerű ellenőrzéssel is könnyedén kideríthető, hogy saját költeményeinek, valamint később folklorizálódott, népdallá vált dalainak számos esetben léteztek közköltészeti párhuzamai. Erre egyetlen példa, Móser Zoltán gyűjteményéből. A *Csárdás* című költeménybe valószínűleg hangulatfestésként került az a két strófa, amely már ebben a korban is táncszóként élhetett, s amit az eredeti kiadás is idézőjelek között közöl. „Három a tánc! meddig addig, / Kivilágos, kivraddtig. etc.”⁸⁵ Nem bizonyítható, hogy ezeket a táncszókat közköltészeti hagyományból, kéziratok írásbeliségéből kölcsönözte a szerző, az is elképzelhető, hogy már ekkor is paraszti szájhagyományként élhettek.⁸⁶ A műfaj feltehetőleg egykor a közköltészetben is virágzott,⁸⁷ hiszen az első népköltési gyűjtemények igen szép számmal

81 KERÉNYI György, *Népies dalok*, Bp., Akadémiai, 1961 (Népzenei Könyvtár, 3).

82 HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfőig*, Bp., Akadémiai, 1978² (1927¹), 293–307.

83 MÓSER Zoltán, „Körülvesznek engem a dalok”: *A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely*, Zsámbék–Dunaszerdahely, Gyurcsó István Alapítvány, 2000 (A Hét Szabad Művészet Könyvtára); LISZKA, *Átmenetek...*, i. m., 34–35.

84 KÜLLÖS Imola 40%-ra teszi az arányt. Lásd *Szakra? Fatörzs? Forrás?*, i. m., 597.

85 Idézi MÓSER, *Körülvesznek...*, i. m., 192.

86 A 20. századi paraszti szájhagyományból is előkerült egy változata az MTA Zenetudományi Intézete digitális táncszóarchívumának tanúsága szerint: http://db.zti.hu/neptanc_tudastar/tancszok.asp?VBSdbClickClass_1=VBSdbGoToGridRow&VBSdbIndex_1=2 (2015.01.19). A Czuczor-vers további táncszóidézetei, ill. azok bizonyos elemei szintén variálódtak a népköltészetben a fenti adatbázis szerint is.

87 A 17–18. században már bizonyosan volt ilyen táncszó (ha nem is verses formában), feltehetőleg a táncrendre figyelmeztetett, vö. „Erre is, gazda, rávigyázz, [...] / vígan azt kiáltsd: / »Hegedős, három most az tánc!«”. *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 3), 127. sz., 4. versszak. Apor Péter a *Metamorphosis Transylvaniae* prózai és verses változatában ugyancsak említi: „szép halkal [lassan] járták, gyakorta kiáltván: három az tánc”. APOR Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*, előszó, jegyz. KÓCZIÁNY László, szöveg. gond. LŐRINCZY Réka,

hozzák darabjait, amelyek ekkor, mint fent láthattuk, nagy arányban merítettek a közköltészetből. Akkor tehát Czuczor népdalköltő, a közköltészet költője, esetleg zseniális plagizátor? Talán egyik sem, csupán korának gyermeke, aki egy forrongó társadalmi átalakulásokkal terhelt korszak művelődésének volt tevékeny részese.

A folklorizmus és benne a népiesség tehát olyan folklórtörténeti korszak, sőt korszakok jellemzői, amelyek során a folklór helyzete megváltozik: egy korábban a széles, alsó társadalmi réteg által birtokolt tudás egy része a magasabb társadalmi rétegekben is megjelenik, jellemzően a középső rétegben. A társadalmi közegváltás egyúttal – részben – a közvetítő közeg megváltozásával is jár. Az eddig főként szájhagyományban, illetve a szájhagyomány és a kéziratos írásbeliség kettősségében élő folklór más médiumok, így a nyomtatott írásbeliség segítségével is terjed. A népiességnek köszönhetően műalkotások részévé válik, s amennyiben kanonizálódik az alkotás, egy nagyobb közösség kollektív tudásává. A tudományos feldolgozásnak köszönhetően archívumokba kerül, onnan, valamint a műalkotásokból a folklorizmus közvetítésével – szerencsés esetben – újra ki a társadalom szélesebb nyilvánossága elé. Mind a folklorizmusban, mind a népiesség hatására sztenderdizálódik, illetve kanonizálódik, további változatokat nem képez, s egy szigorú grémium ügyeli tisztaságát.⁸⁸ Lényegét, a variabilitását elveszíti, hogy aztán átadja helyét más, immár a sajtóban, rádióban, televízióban, az interneten terjedő variánsokban létező formáknak.

A 19. századi magyar irodalmi népiesség indikátorai között a nyugat-európai eszmetörténet vonatkozó nézeteinek beszivárgása mellett belső igény is tetten érhető. Az irodalmi irányzat létrejöttében a korabeli középső társadalmi rétegek felől érkező érdeklődés is szerepet játszhatott, amely a folklorizmus jelenségének következménye volt, hiszen a vidéki értelmiség rácsodálkozott saját korábbi folklorisztikus műveltségére, s azt a magaskultúra részévé kívánta tenni. A helyzet paradoxona, hogy mindezt egy olyan eszmerendszer keretei közé ágyazva tette, amely éppenséggel a provincializmus, az elmaradottság ellen igyekezett felvenni a harcot.

A fenti folyamatokat kiválóan példázza Petőfi Sándor pályájának indulása, s különösen költői működésének 1844-ig, a pesti irodalmi életbe való bekerüléséig, illetve meggyökeresedéséig tartó időszaka. Mindez kiolvasható Kerényi Ferenc monográfiájából, ahol a szerző úgy ábrázolja Petőfit, mint aki a közköltészet tengeréből emelkedik ki, teszi mindezt úgy, hogy sosem tagadja meg származását.⁸⁹ Vagyis a költő tisztában volt a közköltészet elvárásai rendszerével és gyakorlatával, mind gyermekkora helyszínein, az alföldi mezővárosok iparos elitjéhez tartozva, mint pedig az aszódi,

---

Bukarest, Kriterion, 1978 (Téka), 43. Erdélyi János *Magyar leány az én rózsám* kezdetű, közköltészetiesen terjedő népies műdalában is idézetként szerepel: „Három a' táncz mind halálig, / Ki világos ki virradtig. / Háromszor iszik a' magyar, / Mindannyiszor jót is akar.” *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból*, fűzve KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel által, 2, Pest, Emich Gusztáv, 1844, 68. (Szerk. megj.)

88 A folyamat végpontjának tekinthető a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola (Zeneakadémia) Népzenei Tanszékének megalakulása, ahol népzenei előadóművészeket képeznek. Kicsit korábban alakult a Magyar Táncművészeti Főiskola néptánc tagozata, ahol néptáncoktatók kaphatnak diplomát. Mindkettőhöz a hagyomány sztenderdizálása szükséges.

89 KERÉNYI, *Petőfi Sándor...*, i. m., 11–80, különösen 21–22.

pápai stb. kollégiumok diáktársaságaiban nevelkedve volt alkalma, módja elsajátítani annak gyakorlatát.⁹⁰ *Népiessége* éppen abban rejlett Kerényi megfogalmazása szerint, hogy mindezt kevésnek tartotta, minden úton igyekezett túlszárnyalni azt. Petőfi így egyszerre folytatója és lezárója is egy korszaknak, egy hagyománynak. A közköltészet be- és felemelésével, magas irodalomná tételével, megnesemesítésével valamit át is mentett belőle az utókornak. A Petőfi-féle *népdalok* egy része már létező népi dallamokhoz kapcsolódva népköltészetként élt tovább, s egy másik, kisebb része magyarnóta formájában folklorizálódott.⁹¹ A kanonizációs folyamatok pedig széles nyilvánosság számára is megnyitották a költemények útját, amelyek fél évszázad alatt a nemzeti költészeti kánon magasságaiba emelték Petőfi művét.

90 Lásd erről bővebben Csörsz Rumen István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg...: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226.

91 Utóbbiról lásd SÁROSI Bálint, *Magyar nóta és néphagyomány*, *Nyelvünk és Kultúránk*, 75(1989), 49–63, itt: 55; Uő, *Cigányzene...!*, Bp., Gondolat, 1971, 137.